

Η ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ- ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΣΕ ΠΟΛΥΓΛΩΣΣΙΚΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΑ: ΕΝΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΜΕ ΤΗ ΜΕΘΟΔΟ PROJECT ΣΤΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ Δ.Ε. ΣΑΠΩΝ.

ΣΟΦΙΑ ΖΕΡΔΕΛΗ
ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ Δ.Ε. ΣΑΠΩΝ ΡΟΔΟΠΗΣ-
ΥΠΟΨ. ΔΙΔΑΚΤΩΡ Δ.Π.Θ.

1. Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια είναι χαρακτηριστικός ο αριθμός των ερευνών και των μελετών που γίνονται σχετικά με την ανάπτυξη μεθόδων και αναλυτικών προγραμμάτων για την αποτελεσματικότερη διδασκαλία και εκμάθηση της ελληνικής σε αλλόγλωσσους μαθητές. Το ενδιαφέρον ενισχύεται κατά ένα μεγάλο μέρος από τον πολυεθνικό και πολυπολιτισμικό χαρακτήρα του σύγχρονου ελληνικού σχολείου και από την αναγκαιότητα προσαρμογής των εκπαιδευτικών στην αντιμετώπιση των δυσκολιών που προκύπτουν από τη διδασκαλία της ελληνικής σε μαθητές με διαφορετικό εθνογλωσσικό και κοινωνικό υπόβαθρο (Σαραφίδου & Ζερδελή, 2008).

Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο να προτείνει ένα διδακτικό μοντέλο διαθεματικής προσέγγισης με τη μέθοδο project στη διδασκαλία και εκμάθηση της Νεοελληνικής Γλώσσας, εφαρμόζοντας στρατηγικές που αφορούν νέες προσεγγίσεις και σύγχρονες θεωρήσεις στα πλαίσια της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Ειδικότερα, γίνεται αναφορά στην αναγκαιότητα εφαρμογής του διαπολιτισμικού μοντέλου στην εκπαιδευτική διαδικασία, ως προϋπόθεση αφενός, ενίσχυσης των σχέσεων ισοτιμίας και αλληλεπίδρασης διαφορετικών πολιτισμών και αφετέρου δημιουργίας ευκαιριών ενδυνάμωσης της πλουραλιστικής ταυτότητας αλλόγλωσσων μαθητών (Γεωργογιάννης, 1997).

Στη συνέχεια, παρουσιάζονται συνοπτικά οι αρχές και οι στόχοι της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, προς την κατεύθυνση επίτευξης λειτουργικής διγλωσσίας και ανάπτυξης πολυπολιτισμικής ταυτότητας. Τέλος, παραθέτουμε ένα ενδεικτικό παράδειγμα/σχέδιο διαθεματικής εργασίας στη Νεοελληνική Γλώσσα, που εκπονήσαμε την άνοιξη του 2009 σε μαθητές της Β' τάξης του Γυμνασίου Δ. Ε. Σαπών. Η παρέμβαση αυτή είχε στόχο την ανάπτυξη όχι απλά ενός βασικού λειτουργικού αλφαριθμητισμού (basic functional literacy), αλλά και ενός κριτικού αλφαριθμητισμού (critical literacy) μέσα από τη συνεργατική κριτική έρευνα (Cummins, 1999), με προτεραιότητα την προώθηση της διαπολιτισμικής ευαισθητοποίησης (intercultural sensitivity) όλων των μαθητών.

2. Η αναγκαιότητα διαπολιτισμικής προοπτικής στην εκπαίδευση ως μέσο ενδυνάμωσης ταυτοτήτων

Η αυξημένη ετερότητα και η πολιτισμική ποικιλομορφία σε κοινωνικό επίπεδο επιβάλλουν τον επαναπροσδιορισμό και την αναδιαμόρφωση των κοινωνικών δεδομένων προς ένα νέο πολυπολιτισμικό προσανατολισμό αρχών, αξιών και αντιλήψεων. Η διαρκώς αυξανόμενη μετακίνηση και επαφή πληθυσμιακών ομάδων στην ελληνική κοινωνία τα τελευταία χρόνια προσδίδει σ' αυτήν, σταδιακά, συνεχώς εντονότερα πολυπολιτισμικά χαρακτηριστικά.

Αυτή η σύγχρονη πραγματικότητα είναι γεγονός ότι έχει επηρεάσει και τη λειτουργία του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, το οποίο καλείται να υλοποιήσει στην πράξη το

ζητούμενο της κοινωνικής συνοχής και της εφαρμογής των αρχών της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στη βάση μιας ανοιχτής κοινωνίας.

Στο πλαίσιο αυτό του επαναπροσδιορισμού των στόχων και των προγραμμάτων της εκπαίδευσης, δύσκολα κανείς αμφισβητεί την αναγκαιότητα κατανόησης της πολλαπλότητας και της ετερογένειας, καθώς και της υιοθέτησης νέων διδακτικών και διεπιστημονικών μεθόδων διδασκαλίας, που θα ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις μιας πολυγλωσσικής και γενικότερα μιας πολυμορφικής κοινωνίας. Ο Δαμανάκης (1997) υποστηρίζει ότι «σ' αυτή τη μεταβατική και κρίσιμη περίοδο αλλαγής, η ανάπτυξη μιας διαπολιτισμικής οπτικής που να προάγει μια ενοποιητική και όχι αφομοιωτική αντίληψη της «ισότητας εν διαφορά» αποτελεί την καταλληλότερη εκπαιδευτική προοπτική». Επίσης, τονίζει χαρακτηριστικά ότι η διαπολιτισμική προσέγγιση εξασφαλίζει τη διαπολιτισμική αγωγή όλων των μαθητών, η οποία προϋποθέτει την ισοτιμία των πολιτισμών, την ισοτιμία του μορφωτικού κεφαλαίου μαθητών διαφορετικής πολιτισμικής προέλευσης και την παροχή ίσων ευκαιριών σε όλους.

Σύμφωνα με τον Cummins (1999), το σχολείο συνιστά τον ιδανικό χώρο για την «ενδυνάμωση» των μαθητών. Η διαπραγμάτευση των ταυτοτήτων των μαθητών αφορά καταρχάς το γλωσσικό, κοινωνικό και ευρύτερα το πολιτισμικό επίπεδο. Πιο συγκεκριμένα, η έννοια της διαπραγμάτευσης σχετίζεται με τη διαδικασία της διαλεκτικής σχέσης, η οποία αναπτύσσεται μεταξύ των μαθητών και μεταξύ των μαθητών και του εκπαιδευτικού μέσα στη σχολική αίθουσα, με απώτερο στόχο την αναγνώριση, την αποδοχή, την κριτική επιβεβαίωση και τον εμπλουτισμό της γλωσσικής, κοινωνικής και πολιτισμικής εμπειρίας, την οποία ο καθένας μεταφέρει στο σχολείο. Όταν η αναπτυσσόμενη αυτεπίγνωση των μαθητών επιβεβαιώνεται και διευρύνεται μέσα από τις σχέσεις τους με τους δασκάλους, έχουν περισσότερες πιθανότητες να καταβάλλουν προσπάθεια για μάθηση και να συμμετέχουν ενεργά στη διδασκαλία. Οι σχέσεις αυτές αλληλεπιδράσης μεταξύ εκπαιδευτικών, μαθητών και γονέων και η αποδοχή της ταυτότητας των μαθητών και της κοινότητάς τους μπορούν να οδηγήσουν σε ενδυνάμωση των εκπαιδευτικών και των μαθητών.

3. Στόχοι της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης- Βασικές έννοιες, απόψεις και προοπτικές

Πρωταρχικός στόχος της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι η αξιοποίηση των ικανοτήτων όλου του μαθητικού δυναμικού, που θα συμβάλει στην εποικοδομητική συμβίωση σε ένα πολυπολιτισμικό περιβάλλον. Επιδιώκει την αποδοχή, το σεβασμό του διαφορετικού, την αναγνώριση της πολιτισμικής του ταυτότητας, μέσα από μια καθημερινή προσπάθεια διαλόγου, κατανόησης και συνεργασίας. Έχει επίσης σαν στόχο την εξάλειψη των διακρίσεων και του αποκλεισμού και την παρεμπόδιση καλλιέργειας στερεοτύπων και προκατάληψης απέναντι σε πρόσωπα και πολιτισμούς (Μιχάλης, 2003).

Ο Helmut Essinger ορίζει τη διαπολιτισμική εκπαίδευση ως την παιδαγωγική απάντηση στα προβλήματα διαπολιτισμικής φύσης, τα οποία ανακύπτουν σε μια πολυεθνική κοινωνία.

Κατά τον Essinger (1988), το διαπολιτισμικό μοντέλο εκπαίδευσης διέπεται από τέσσερις βασικές αρχές:

1. την ενσυναίσθηση, δηλαδή την κατανόηση των προβλημάτων των άλλων και της διαφορετικότητάς τους
2. την αλληλεγγύη, η οποία ως βασικός στόχος της εκπαίδευσης θα πρέπει να καλλιεργεί μια συλλογική συνείδηση που θα υπερβαίνει τα όρια των ομάδων, των φυλών και των κρατών και να παραμερίζει την κοινωνική αδικία και ανισότητα
3. το διαπολιτισμικό σεβασμό, που μπορεί να επιτευχθεί με ανοίγματα στους άλλους πολιτισμούς και πρόσκληση στους άλλους να συμμετέχουν στο δικό μας πολιτισμό

4. την εναντίωση στον εθνικιστικό τρόπο σκέψης, που σημαίνει εξάλειψη των εθνικών στερεοτύπων και προκαταλήψεων, για να μπορέσουν οι διαφορετικοί λαοί να ανοίξουν διάλογο και να επικοινωνήσουν μεταξύ τους (Γεωργογιάννης, 1997).

Ο Baker (1993) θεωρεί ως βασικές αρχές διαπολιτισμικής εκπαίδευσης τις ακόλουθες:

1. ισότητα ατόμων ανεξαρτήτως γλώσσας και κουλτούρας
2. ισότητα ευκαιριών ανεξαρτήτως εθνικής, πολιτιστικής ή γλωσσικής προέλευσης
3. απαλοιφή τυχόν διακρίσεων
4. αποφυγή ρατσιστικών απόψεων
5. αποφυγή πολιτιστικών στερεοτύπων
6. ευαισθητοποίηση των μειοψηφουσών πολιτισμικών ομάδων ως προς τη δική τους κουλτούρα
7. συμμετοχή των γονέων στην πολιτισμική αγωγή των παιδιών τους (Μπατσαλιά & Σελλά- Μάζη, 2003).

Όπως υποστηρίζει ο Μάρκου (1997), γενικός στόχος της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης αποτελεί η δημιουργία προϋποθέσεων διαπολιτισμικής επικοινωνίας και η επικοινωνιακή διαδικασία δόμησης των ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων. Ο Μάρκου, επίσης, ορίζει το διαπολιτισμικό μοντέλο ως μια «διαλεκτική σχέση, διαδικασία αναγνώρισης και συνεργασίας ανάμεσα σε άτομα εθνικών /μεταναστευτικών ομάδων» (Παπαγιάννη & Ρέππα, 2009).

Ο Νικολάου (2005), παραθέτοντας γενικές αρχές της διδακτικής, κάνει λόγο για την παιδαγωγική της ένταξης, την οποία ορίζει ως « το σύνολο των θεωρήσεων και των πρακτικών, που αποσκοπούν στο σεβασμό και την αναγνώριση της ετερότητας και στην παροχή ίσων ευκαιριών και δυνατοτήτων σε όλους για ισότιμη συμμετοχή στο κοινωνικό γίγνεσθαι». Παράλληλα, μέσα από ένα διαπολιτισμικό πρίσμα, διατυπώνει το αίτημα για τη συγκρότηση ενός « Σχολείου για όλους», ενός τόπου ιδανικού για την άρση των στερεοτύπων και των προκαταλήψεων κατά του διαφορετικού «Άλλου». Οι Παλαιολόγου και Ευαγγέλου (2003), τονίζουν την αναγκαιότητα ανάπτυξης δικτύων συνεργασίας από την πλευρά του δασκάλου με άτομα και φορείς για τη στήριξη των αλλόφωνων μαθητών του και επισημαίνουν ότι ο δάσκαλος οφείλει να αναπτύσσει την αποδοχή και την ενσυναίσθηση απέναντι στους μαθητές του, κατανοώντας και τις δικές τους πολιτισμικές αξίες και κώδικες επικοινωνίας.

Ο Γεωργογιάννης (1997), τέλος, εξετάζοντας αναλυτικά τα εκπαιδευτικά μοντέλα μειονοτικών μαθητών και μετακινούμενων πληθυσμών, χαρακτηρίζει το διαπολιτισμικό μοντέλο ως «ολοκληρωμένο μοντέλο εκπαίδευσης, που λαμβάνει υπόψη πάνω απ' όλα την αναγκαιότητα της αλληλεπίδρασης και της αμοιβαίας συνεργασίας ανάμεσα σε άτομα διαφόρων μεταναστευτικών ομάδων και έχει ως στόχο τη δημιουργία ανοιχτών κοινωνιών, που θα χαρακτηρίζονται από ισονομία, αλληλοκατανόηση και αλληλοαποδοχή».

4. Ανάπτυξη λειτουργικής διγλωσσίας κατά την εκμάθηση της Ελληνικής ως Γ2 σε τάξεις συμφοίτησης

Για τους διγλωσσους μαθητές η διδασκαλία της ελληνικής είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη διδασκαλία όλων των γνωστικών αντικειμένων στο σχολείο. Η Σκούρτου (2004) υποστηρίζει ότι είναι αναγκαίο να οικοδομηθεί μια τέτοια μαθησιακή συνθήκη, που να ενθαρρύνει και να αξιοποιεί την προηγούμενη γλωσσική και πολιτισμική γνώση στη διαδικασία κατανόησης και δημιουργίας νοήματος στη γλώσσα-στόχο. Σύμφωνα με την αρχή της αλληλεξάρτησης των γλωσσών, η προώθηση των δεξιοτήτων στη δεύτερη γλώσσα είναι πιο αποτελεσματική, όταν αυτή γίνεται μέσω της διδασκαλίας στην πρώτη γλώσσα (Cummins, 1999). Το μάθημα της γλώσσας, εξάλλου, θα πρέπει να δομείται έτσι ώστε το περιεχόμενο να ανταποκρίνεται στα ενδιαφέροντα και τις εμπειρίες των μαθητών που προέρχονται από

διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα. Έτσι δεν θα αντιμετωπίζουν με αδιαφορία τα κείμενα ή τους γλωσσικούς κανόνες που διδάσκονται, κάτι που θα λειτουργούσε ανασταλτικά ως προς το σκοπό του ίδιου του μαθήματος (Κούρτη- Καζούλλη, 2000). Τέλος, οι διδακτικές δραστηριότητες, που περιλαμβάνουν την αυθόρμητη και ενεργητική συμμετοχή των μαθητών σε διάφορες επικοινωνιακές καταστάσεις μέσα σε πλαίσια πραγματικών επικοινωνιακών συνθηκών, συμβάλλουν στην ταχύτερη και ευχερέστερη εκμάθηση της Γ2 (Μήτσης 1998, Γεωργογιάννης 2010).

5. Η Διαθεματικότητα στη Ν. Γλώσσα

Η εισαγωγή καινοτομιών στο σχολείο και ο διαθεματικός προσανατολισμός του Νέου Διαθεματικού Ενιαίου Προγράμματος Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.) επαναπροσδιορίζουν και το μεθοδολογικό διδακτικό πλαίσιο, καθιστώντας επιτακτικό το αίτημα για περισσότερο ομαδικές και συνεργατικές πρακτικές. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε κάθε ενότητα όλων των γνωστικών αντικειμένων, όπως προβλέπει το Α.Π.Σ., προτείνονται και συγκεκριμένα σχέδια εργασίας για τη διαθεματική προσέγγισή της (Νικολάου, 2005).

Μέσα στο πλαίσιο αυτό δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την εφαρμογή και στο μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας της διαθεματικής προσέγγισης (cross-curricular approach), η οποία συμβάλλει στον εκσυγχρονισμό και την ανανέωση του μαθήματος (Φωτίου & Σουλιώτη, 2009).

Η γλώσσα, ως κατεξοχήν διαθεματικό και διεπιστημονικό αντικείμενο, προσφέρεται για την άσκηση όλων των μαθητών στη συνολική, «ολιστική» ανάγνωση θεμάτων ή εννοιών, που συνάγονται από τη μελέτη κειμένων, τα οποία περιλαμβάνονται σε ένα ευρύ φάσμα θεματικών ενοτήτων- αξιοποιώντας παράλληλα τη «διαφορετικότητα» του πολιτισμικού και μορφωτικού κεφαλαίου των μαθητών (Αργυροπούλου & Κατσιμπάρδης, 2006).

Επιπλέον με τη διαθεματικότητα επιδιώκεται:

- Η παραγωγή πολυτροπικών κειμένων
- Η κατανόηση των γραμματικοσυντακτικών φαινομένων μέσα από τη χρήση τους (λειτουργική χρήση της γλώσσας) και
- Η εμπέδωσή τους μέσα από δραστηριότητες (σχέδια εργασίας/projects).

6. Σχέδιο Εργασίας (PROJECT)

Σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε μέχρι πριν λίγα χρόνια σχετικά με τη διδακτική μεθοδολογία των Αναλυτικών Προγραμμάτων, τα οποία είχαν σχεδόν αποκλειστικά υιοθετήσει παραδοσιακές προσεγγίσεις στη διδακτική διαδικασία, τα σχέδια εργασίας (projects) κερδίζουν ολοένα και περισσότερο την αποδοχή των Ελλήνων εκπαιδευτικών. Σύμφωνα με τον Νικολάου (2005), η μέθοδος project αναφέρεται σε ένα σύνολο στρατηγικών, που επιτρέπουν στους εκπαιδευτικούς να καθοδηγούν τα παιδιά στη μελέτη σημαντικών θεμάτων διαμέσου της ερευνητικής μεθόδου. Η σωστή εφαρμογή του project έχει ως συνέπεια την παρώθηση και την ενεργή συμμετοχή των μαθητών με τη δημιουργική αξιοποίηση των γνώσεων και των δυνατοτήτων τους.

Παράλληλα, η εφαρμογή του σχεδίου εργασίας κατά την εκπόνηση των διαθεματικών εργασιών προτιμήθηκε, διότι το *project* αποτελεί μία διδακτική προσέγγιση που:

1. Έχει ως αφετηρία τα ερωτήματα των μαθητών
2. Αξιοποιεί παράλληλα όλα τα μαθήματα του αναλυτικού προγράμματος (Frey, 1998)
3. Πρωθει την ομαδοσυνεργατική μέθοδο

4. Εστιάζεται στην απόκτηση της γνώσης με βιωματικές μεθόδους. Ο Χρυσάφιδης(2000) υποστηρίζει ότι στηρίζεται στις ανάγκες και τα βιώματα των παιδιών και για το λόγο αυτό ταυτίζεται σε μεγάλο βαθμό με τη Βιωματική - Επικοινωνιακή Διδασκαλία
5. Συμβάλλει στην ανάπτυξη του επικοινωνιακού λόγου, μέσω του οποίου οι αλλόγλωσσοι μαθητές αποκτούν αυτοπεποίθηση και επιτυγχάνουν ευκολότερα την ένταξή τους στην ομάδα, στην οποία συνεισφέρουν και γίνονται αποδεκτοί (Νικολάου, 2000)

Η υλοποίηση ενός σχεδίου εργασίας ακολουθεί μια σειρά από στάδια-φάσεις, που τα όριά τους μερικές φορές δεν είναι απολύτως ευκρινή. Ως τέτοια στάδια, με τη σειρά που συνήθως υλοποιούνται, παραθέτουμε τα εξής:

1. Αφόρμηση
2. Ανάλυση του θέματος
3. Καθορισμός στόχων και δραστηριοτήτων
4. Κατανομή- επιμερισμός έργου σε ομάδες εργασίας
5. Διεξαγωγή δραστηριοτήτων

Συλλογή δεδομένων:

- Βιβλιοθήκη και Διαδίκτυο
- Βίντεο και CD
- Επιτόπια Παρατήρηση
- Συνέντευξη

Επεξεργασία δεδομένων

- Αναλύσεις και ταξινομήσεις δεδομένων
 - Πιθανά συμπεράσματα
6. Ενδο-ομαδικός προγραμματισμός θέματος
 - Διάρκεια σχεδίου εργασίας
 - Επιμέρους φάσεις (Ματσαγγούρας, 2006).
 7. Διαδικασίες συντονισμού
 8. Σύνθεση τελικού έργου
 9. Παρουσίαση συμπερασμάτων
 10. Αξιολόγηση

7. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΣΤΟ ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Παραθέτουμε στη συνέχεια ένα παράδειγμα προσέγγισης της 3^{ης} ενότητας της Ν.Ε. Γλώσσας από μαθητές της Β' τάξης, με την εκπόνηση διαθεματικής εργασίας, για την οποία χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος project. Τα παιδιά εργάστηκαν με εξαιρετικό ζήλο και προθυμία, καθώς το θέμα που επεξεργάστηκαν ήταν ενδιαφέρον και η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε ήταν διαφορετική σε σχέση με τον τρόπο που δούλευαν συνήθως. Θεωρούμε ότι η προσπάθειά τους ήταν συγκινητική και η ανταπόκρισή τους αξιοσημείωτη, εάν λάβουμε υπόψη τις τεράστιες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα παιδιά αυτά στη χρήση της Ν.Ε. τόσο στον προφορικό, όσο και στο γραπτό λόγο.

ΤΙΤΛΟΣ ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: « *Η φιλία των ανθρώπων: από το παρελθόν στο παρόν*».

ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ:

Αφορμή για την επιλογή του συγκεκριμένου θέματος αποτέλεσε το ενδιαφέρον και η ευαισθητοποίηση των μαθητών του σχολείου μας πάνω στο θέμα της φιλίας, δεδομένης της ιδιαιτερότητας του συγκεκριμένου σχολείου ως διαπολιτισμικού, όπου συνυπάρχουν διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες μαθητών. Η επιλογή, επομένως, του θέματος είχε σαν

στόχο να καταδείξει ότι οι σχέσεις φιλίας, σεβασμού και αλληλοκατανόησης μεταξύ τους οδηγούν στην ενδυνάμωση τους.

Ο Γκόβαρης (2001) τονίζει χαρακτηριστικά ότι στο επίπεδο της σχολικής μάθησης ενδείκνυται η πυκνότερη αναφορά στις γνώσεις των παιδιών που σχετίζονται με τα δρώμενα στο βίοκοσμό τους. Οι κανονιστικές πεποιθήσεις των μαθητών, οι ηθικές συγκρούσεις και οι διαφορές μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο καθημερινής μάθησης, διατύπωσης διαδικαστικών αρχών για την επίλυση των αντιπαραθέσεων και σταδιακής σύνθεσης στάσεων και στόχων των πολιτισμικών ομάδων.

■ ΑΞΙΟΡΜΗΣΗ

A. Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ,

που αναπτύχθηκε με τους μαθητές, κατά τη διδασκαλία των εισαγωγικών κειμένων της τρίτης ενότητας του βιβλίου της Ν. Γλώσσας.

B. Η ΕΚΔΗΛΩΣΗ συγκρουσιακών καταστάσεων μεταξύ μαθητών στο χώρο του σχολείου και η αναφορά στις συγκεκριμένες ανάγκες και τα προβλήματά τους στο σχολικό περιβάλλον.

■ ΣΤΟΧΟΣ

Η παρούσα διαθεματική δραστηριότητα είχε ως **στόχο** τη σύνταξη μιας απλής εργασίας, που θα παρουσίαζε την πορεία της φιλίας μέσα στο χρόνο (από το παρελθόν στο παρόν) προβάλλοντας τη διαχρονικότητα της αξίας της στη ζωή των ανθρώπων και ειδικά στις σημερινές ανομοιογενείς ως προς την εθνοτική προέλευση, τη γλώσσα και τη θρησκεία κοινωνίες.¹

Σκοπός μας ήταν να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές ότι οι σχέσεις ντόπιων και αλλοδαπών πρέπει να οργανώνονται κατά τρόπο, ώστε η συνάντησή τους να μην οδηγήσει σε συγκρούσεις, αλλά στη δημιουργική αλληλεπίδραση των πολιτισμών τους (Γκόβαρης, 2001).

ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΣΤΟΧΟΙ:

Επιδιώξαμε οι μαθητές να:

- Αναπτύξουν την αισθητική τους αντίληψη
- Διευρύνουν τη φαντασία τους
- Καλλιεργήσουν τις δεξιότητές τους
- Προσεγγίσουν ποικίλα γνωστικά αντικείμενα(Ιστορία, Αρχαία Ελληνική Γραμματεία, Λογοτεχνία, Αισθητική Αγωγή, Μουσική).

ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ: 6 διδακτικές ώρες

ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ:

Χώρος- Χρόνος, Επικοινωνία, Πολιτισμός, Μεταβολή- Εξέλιξη

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η εκπόνηση του σχεδίου εργασίας στηρίχθηκε στην **ομαδοσυνεργατική** μέθοδο. Οι μαθητές χωρίστηκαν σε 4 ομάδες. Κάθε ομάδα ανέλαβε να συγκεντρώσει υλικό και να παρουσιάσει μια συνθετική εργασία πάνω στις παρακάτω θεματικές ενότητες:

1. Τη φιλία στην πορεία της ιστορίας
2. Τη φιλία στη σύγχρονη πνευματική δημιουργία
3. Τη φιλία στην καθημερινή ζωή
4. Την ύπαρξη ή όχι πραγματικής φιλίας στις μέρες μας

¹ «Νεοελληνική Γλώσσα», Β΄ Γυμνασίου, Βιβλίο εκπαιδευτικού, Ο.Ε.Δ.Β. Αθήνα, 2006.

Η Χατζηδάκη (2005) αναφέρει ότι η ομαδοσυνεργατική μέθοδος αποδεικνύεται εξαιρετικά χρήσιμη για τους αλλόγλωσσους μαθητές, διότι ενθαρρύνει την εμπλοκή τους στη μαθησιακή διαδικασία και ταυτόχρονα καλλιεργεί την αξία της συνεργασίας, αμβλύνοντας τις προκαταλήψεις μεταξύ πλειοψηφούσας ομάδας και μειονοτήτων.

ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ

• Α΄ ΟΜΑΔΑ: Η ΦΙΛΙΑ ΣΤΗΝ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Οι μαθητές αυτής της ομάδας συγκέντρωσαν υλικό από ιστορικά κείμενα, από κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας (Ομήρου Οδύσσεια, (Οδυσσέας-Μέντης), Ομήρου Ιλιάδα, (Αχιλλέας- Πάτροκλος), Πλάτωνα (Κρίτων), Αριστοτέλη, Ξενοφώντα (Ο Σωκράτης για τη φιλία), Πλούταρχο και από το μάθημα των Καλλιτεχνικών (πίνακες ζωγραφικής). Οι μαθητές ανέτρεξαν σε σχολικές βιβλιοθήκες, σχολικά εγχειρίδια και στο Διαδίκτυο για τη συλλογή του υλικού. Κατά τη φάση της σύνθεσης της εργασίας, δημιούργησαν δύο αφίσες για την τάξη τους.

• Β΄ ΟΜΑΔΑ: Η ΦΙΛΙΑ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ

Οι μαθητές της ομάδας αυτής ανέλαβαν να μελετήσουν την πορεία της φιλίας στη σύγχρονη πνευματική δημιουργία. Συγκέντρωσαν υλικό από το χώρο της μουσικής, της λογοτεχνίας και του κινηματογράφου. Στη συνέχεια δημιούργησαν λεύκωμα, στο οποίο παρέθεσαν έργα της σύγχρονης λογοτεχνικής και κινηματογραφικής παραγωγής. Αξιοσημείωτο ήταν το ενδιαφέρον των παιδιών να συμπεριλάβουν στο λεύκωμα και δικό τους υλικό -κείμενα και ποιήματα- σχετικά με τη φιλία. Αναφέρουμε ενδεικτικά κάποια από τα έργα που συγκέντρωσαν :

Λογοτεχνία

- ΕΡΟΙΣΙΑ, του Κοσμά Πολίτη
- Ο Μικρός Πρίγκιπας, του Αντουάν ντε Σεντ Εξυπερύ
- Η «μυστική παπαρούνα», *Η Ζωή εν τάφω*, του Στράτη Μυριβήλη

Κινηματογράφος

- Σινεμά ο Παράδεισος (Τζουζέπε Τορνατόρε)
- Oliver Twist (Ρομάν Πολάνσκι) κ.α.

• Γ΄ ΟΜΑΔΑ: Η ΦΙΛΙΑ ΣΤΗΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ

Η ομάδα αυτή παρουσίασε την αξία της φιλίας στην καθημερινή ζωή. Οι μαθητές συγκέντρωσαν άρθρα από εφημερίδες, φωτογραφικό υλικό από περιοδικά, κόμικς (Αστερίξ-Οβελίξ, Μαφάλντα του Quino), εικόνες και κείμενα, τα οποία συνέθεσαν και έφτιαξαν κολάζ- αφίσα για την τάξη τους.

• Δ΄ ΟΜΑΔΑ: ΥΠΑΡΧΕΙ ΣΤΙΣ ΜΕΡΕΣ ΜΑΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΦΙΛΙΑ Η ΟΧΙ;

Οι μαθητές αυτής της ομάδας χωρίστηκαν σε δύο υποομάδες. Με αφορμή συζήτηση που έγινε στην τάξη και σχετικό θέμα παραγωγής γραπτού λόγου, η πρώτη υποομάδα ανέλαβε να υποστηρίξει την άποψη ότι σήμερα υπάρχει αληθινή φιλία, παρουσιάζοντας τα επιχειρήματά της και η δεύτερη την αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή στις μέρες μας απουσιάζει η πραγματική φιλία (στο σημείο αυτό παρέπεμψε στο κείμενο «Ο πιστός φίλος», του Όσκαρ Ουάιλντ). Τις δύο αντικρουόμενες απόψεις - με τα επιχειρήματά τους - παρέθεσαν οι μαθητές σε αφίσα- κολάζ για την τάξη τους.

Τελειώνοντας η κάθε ομάδα τις δραστηριότητές της, παρουσίασε τις εργασίες της στην τάξη.

Αποτελέσματα

Ένα από τα βασικά εργαλεία, για να γίνει το περιεχόμενο του μαθήματος ελκυστικότερο είναι η διαθεματική προσέγγιση, η οποία ενισχύει τη δυνατότητα συμμετοχής όλων των μαθητών. Οι μαθητές εργάστηκαν σε ομάδες, αναζήτησαν στοιχεία, συνέλεξαν πληροφορίες

και επεδείξαν ιδιαίτερη ευαισθητοποίηση σχετικά με το θέμα της φιλίας, αναγνωρίζοντας την ανάγκη αποδοχής της διαφορετικότητας. Παράλληλα, τους δόθηκε η δυνατότητα να έρθουν σε επαφή με το διαδίκτυο και τις νέες τεχνολογίες, που η χρήση τους ήταν άγνωστη σε πολλούς απ' αυτούς. Πολλά από τα αλλόγλωσσα παιδιά, που είχαν αδυναμία να εκφραστούν στη δεύτερη γλώσσα, μέσα από την παρέμβαση αυτή, εργάστηκαν χωρίς να φοβούνται το λάθος, σε ένα περιβάλλον συνεργασίας και διαλόγου. Διαπιστώθηκε ότι μαθητές, που παρουσίαζαν μεγάλη αδυναμία στην κατανόηση της Ν. Ελληνικής και πολλές φορές επεδείκνυαν αδιαφορία και προβληματική συμπεριφορά, ανταποκρίθηκαν με ιδιαίτερο ενδιαφέρον στις συγκεκριμένες δραστηριότητες.

Ταυτόχρονα, η μέθοδος project προβάλλεται ως η πιο κατάλληλη για την αξιοποίηση της προσέγγισης αυτής σε τάξεις με ανομοιογενή σύνθεση, καθώς αποδείχθηκε ότι βελτίωσε την ποιότητα της μαθησιακής διαδικασίας μέσα από την επικοινωνία, την ανταλλαγή απόψεων, τη δυνατότητα ενεργητικής προσέγγισης της γνώσης και την αξιοποίηση του ιδιαίτερου μορφωτικού κεφαλαίου του κάθε μαθητή.

Αντί Επιλόγου

Διγλωσσία και διαπολιτισμικότητα είναι πραγματικότητες αναπόσπαστα συνδεδεμένες μεταξύ τους, καθώς η γλώσσα δεν λειτουργεί μονάχα ως επικοινωνιακό σύστημα, αλλά και ως φορέας πολιτισμού.

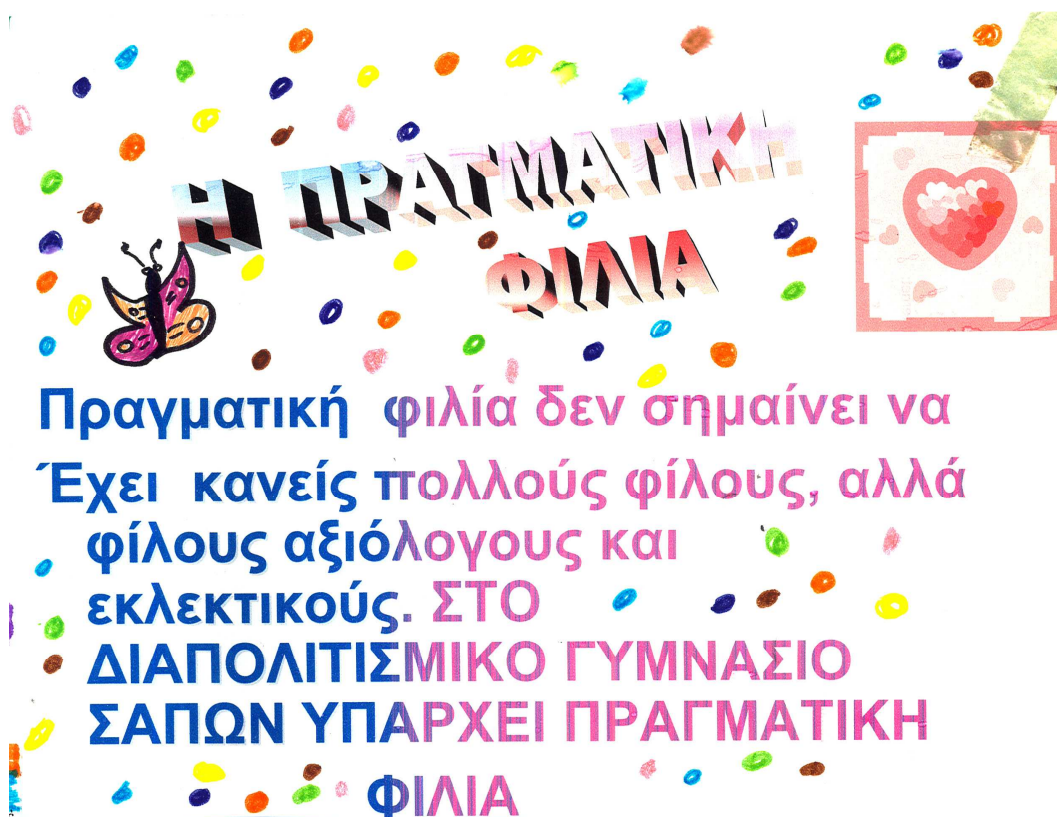
Η επιτυχής προσαρμογή σε συνθήκες πολυπολιτισμικής συμβίωσης και συνεργασίας αποτελεί πρόκληση για την εκπαίδευση, η οποία είναι αναγκαίο να υιοθετήσει κατάλληλες στρατηγικές, ώστε να υπερβεί τον μονοπολιτισμικό της προσανατολισμό και να αντιμετωπίσει τα νέα μορφωτικά προβλήματα και δεδομένα. Το σχολείο, δηλαδή, οφείλει να γίνει χώρος βιωματικής και δημιουργικής μάθησης με μαθητοκεντρικό χαρακτήρα. Ένας χώρος, που καλείται να δώσει τα απαραίτητα εκείνα εφόδια στα δί-(πολύ)γλωσσα παιδιά, ώστε αφενός να αναπτύξουν όλες τις δυνατότητές τους και αφετέρου να ενταχθούν ομαλά, ως ισότιμοι πολίτες, στο κοινωνικό τους περιβάλλον (Μπατσαλιά & Σελλά-Μάζη 2003, Παπαγιάννη & Ρέππα 2009).

Λέξεις- κλειδιά:

Διαθεματικότητα, project, διαπολιτισμική εκπαίδευση, Ν. Γλώσσα, ομαδοσυνεργατική μέθοδος, πολυπολιτισμικότητα

Παραθέτουμε παρακάτω ενδεικτικά παραδείγματα από τις εργασίες των μαθητών - με όποια γραμματικά ή συντακτικά λάθη έκαναν . Τα κείμενα και τα ποιήματα ήταν δικά τους και τα συμπεριέλαβαν σε λεύκωμα και αφίσες- κολάζ που έβαλαν στην τάξη τους.

Δύο άνθρωποι που υπήρχε αληθινή
φιλία αναφερόμενοι ή τουλάχιστον
έζησαν μια όμορφη ιδεογραφία φιλίας δεν μπορούν
να μνησθούν εχθροί γιατί αλλιώς ο ένας απ' τους δύο
ακόμα θυμάται.

Εκείνος που είναι προχλαστικός φίλος...
όλα τα ανέχεται, σε όλα εμπιστεύεται,
για όλα ελπίζει όλα τα υποφέρει.

Μη στεναχωριέσαι
για κάποιον που σε στήλωσε, άσχετα
να στεναχωρηθεί αυτός όταν
καταλάβει πως έχασε έναν φίλο σαν και εμένα.

ΣΑΣ ΠΑΡΑΘΕΤΟΥΜΕ ΜΕΡΙΚΑ ΑΡΘΡΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΦΙΛΙΑ

Όταν λέμε φιλία εννοούμε τη συντροφιά που στηρίζεται στην αμοιβαία εκτίμηση και αγάπη ανάμεσα σε δύο ή και περισσότερα άτομα. Η φιλία είναι ένα ευγενικό συναίσθημα που προϋποθέτει την ειλικρίνεια και την αλήθεια. Έτσι η εκλογή των φίλων πρέπει να γίνει με μεγάλη προσοχή. Από το φίλο περιμένουμε θυσίες και εκδήλωση αγάπης, χωρίς αντάλλαγμα, χωρίς καμιά ανταπόδοση της θυσίας του.

Οι αληθινοί φίλοι θα φανούν στις κρίσιμες και τις δύσκολες στιγμές της ζωής μας. Η φιλία έχει τις ρίζες της βαθιά στην ανθρώπινη ψυχή. Εκείνος που στηρίζεται στα συμφέροντα, δεν είναι αληθινός φίλος. Οι πιστοί και καλοί φίλοι θα μοιραστούν τις επιτυχίες και τις αρχές των φίλων τους, αλλά δε θα χαθούν και δεν θα απομακρυνθούν στις δυστυχίες και τις αποτυχίες τους.

Πολλά και μεγάλα κατορθώματα έχουν επιτευχθεί, επειδή στηρίχτηκαν στην πραγματική, στη αληθινή φιλία. Μεγάλα και ιστορικά παραδείγματα είναι η φιλία του Πατερόκλου και του Αχιλλέα, του Αλέξανδρου και του Ηφαιστίωνα και τόσα άλλα. Φυσικά τους φίλους μας δεν πρέπει να τους αποκτούμε χωρίς έλεγχο και κριτική ακέψη μας. Χρειάζεται προσοχή προσοχή την εκλογή των φίλων. Η φιλία παίζει σπουδαίο ρόλο και σε ατομικό αλλά και σε συλλογικό επίπεδο ο ρόλος της είναι ατομικός και κοινωνικός.

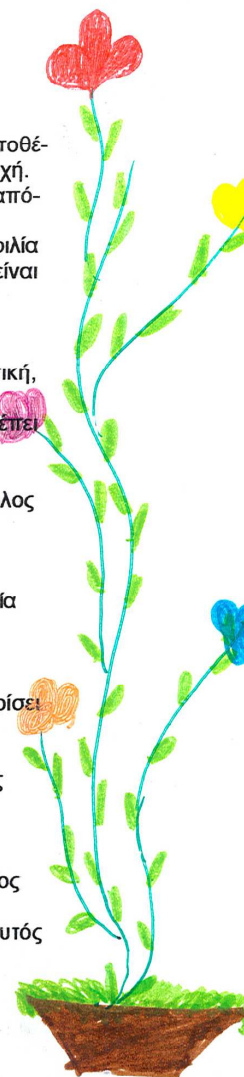
ΦΙΛΙΑ

Το να έχει κάποιος αληθινούς φίλους, είναι μεγάλη υπόθεση. Πότε όμως είναι μια φιλία αληθινή, προορισμένη να αντέξει στις τρικυμίες του χρόνου, και πότε είναι απλά και μόνο μία "παρέα", που σήμερα υπάρχει ενώ αύριο όχι; Το βασικό που πρέπει κάποιος να κοιτάξει για να διαχωρίσει αυτές τις δύο καταστάσεις, είναι τα κίνητρα πίσω από το συναπάντημα. Σε μία αληθινή φιλία, βρίσκομαι μαζί με των άλλων ανθρώπων για να μοιραστούμε την ίδια τη ζωή, τις χαρές και τις λύπες της. Ο αληθινός φίλος είναι συνοδοίπορος μπου, όχι μόνο στις εύκολες και ευχάριστες στιγμές, αλλά επίσης στις αναπόφευκτες περιόδους θλίψης και δυσκολίας. Σε μία γνήσια φιλία υπάρχει ο αμοιβαίος σεβασμός, ώστε να υπάρχει ώρα και χώρος για να εκφραστούν όλοι. Ο καλύτερος φίλος είναι αυτός που δε φοβάται να μας πει την αλήθεια, αν πιστεύει ότι σε κάτι έχουμε παρεκτραπέι. Ένα όμως παράλληλα.

Η ΦΙΛΙΑ: ΠΩΣ ΘΑ ΚΑΝΕΤΕ ΚΑΙ ΘΑ ΔΙΑΤΗΡΙΣΕΤΕ ΤΟΥΣ ΦΙΛΟΥΣ ΣΑΣ;

Οι φίλες αποτελούν ένα σημαντικό και αναπόσπαστο μέρος της ζωής μας. Είναι όμως γεγονός ότι η φιλία δεν είναι μια εύκολη ή απλή υπόθεση. Για πολλούς ανθρώπους το να κάνουν ή να διατηρούν φίλους είναι δύσκολο. Διάφορες συνθήκες της ζωής όπως οι μετακομίσεις, η αλλαγή εργασίας, ο ερχομός ενός παιδιού μπορούν να μας απομακρύνουν από φίλους που είχαμε και να καταστήσουν επικοινωνιακή την ανάγκη για νέες φίλες. Επιπρόσθετα υπάρχουν καταστάσεις όπου η φτωχή κοινωνική και οικονομική κατάσταση, ή ακόμη ο χαρακτήρας ενός ανθρώπου εμποδίζουν από του να κάνει τα πρώτα βήματα για να δημιουργήσει σχέσεις και φίλιες.

Είναι σημαντικό να κάνουμε αρχικά μία αυκριτική και να κατανοήσουμε το τι ζητούμε και το τι επιδιώκουμε από μία φιλία. Οι παράγοντες που πρέπει να λάβουμε υπ' όψη είναι.

Βιβλιογραφία

1. Αργυροπούλου, Χ. και Μ. Κατσιμπάρδης (2006) στο *Επιμόρφωση Στελεχών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και Εκπαιδευτικών στο Δ.Ε.Π.Π.Σ., τα Α.Π.Σ. και το Νέο Διδακτικό Υλικό του Γυμνασίου*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ - Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
2. Baker, C. (1993) *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters.
3. Γεωργογιάννης, Π. (1997) *Εκπαίδευση και Διαπολιτισμική Επικοινωνία*. 1^ο Διαβαλκανικό Συνέδριο, Πάτρα, 3-5 Μαΐου 1996. Αθήνα: Gutenberg
4. Γεωργογιάννης, Π. (2010) *Διδακτική της ελληνικής ως δεύτερης ή ξένης γλώσσας-Θεωρητικές προσεγγίσεις*. Πάτρα: Tyroscenter.
5. Γκόβαρης, Χρ. (2001) *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Ατραπός.
6. Cummins, J. (1999) *Ταυτότητες υπό Διαπραγμάτευση-Εκπαίδευση με σκοπό την Ενδυνάμωση σε μια Κοινωνία της Ετερότητας*, (επιμ. Σκούρτου, Ε., μτφρ. Αργύρη, Σ.). Αθήνα: Gutenberg.
7. Δαμανάκης, Μ. (1997) *Η εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική προσέγγιση*. Αθήνα: Gutenberg.
8. Essinger, H. (1988) «Interkultureller Erziehung in multiethnischen Gesellschaften». In G. Pommerin, *Und im Ausland sind die Deutsche auch Fremde*. Frankfurt, p. 58-72.
9. Frey, K. (1998) *Η μέθοδος project*, μτφρ Κλ. Μάλλιου. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
10. Κούρτη-Καζούλλη, Β. (2000) « Το Μοντέλο της Γλωσσικής ικανότητας όπως το βλέπει ένας Δάσκαλος: Ταξιδεύοντας στο 'Πλαίσιο' του Jim Cummins». Στο: *Τετράδια Εργασίας Ρόδου: Διγλωσσία και Μάθηση στο Διαδίκτυο*, (Επιμ. Σκούρτου, Ε.). Ρόδος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου: www.rhodes.aegean.gr/tetradiarhodou.
11. Μάρκου, Γ. (1997) *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση- Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών*. Αθήνα: Κε.Δ.Α.
12. Ματσαγγούρας, Η. (2006) *Η Διαθεματικότητα στη Σχολική Γνώση. Εννοιολογική αναπλαισίωση και σχέδια εργασίας*. Αθήνα: Γρηγόρης.
13. Μήτσης, Ν. (1998) *Στοιχειώδεις αρχές και μέθοδοι της εφαρμοσμένης γλωσσολογίας. Εισαγωγή στη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης (ή ξένης) γλώσσας*. Αθήνα: Gutenberg.
14. Μπατσαλιά, Φ. & Ε. Σελλά-Μάζη (2003) « Πολυπολιτισμικές κοινωνίες: Η Σύγχρονη πρόκληση για το σχολείο». Στο: *Α' Διεθνές Συνέδριο για τη Διδασκαλία της Νέας Ελληνικής ως Ξένης Γλώσσας*. Αθήνα: Γκέλμπεσης Γ.
15. Νικολάου, Γ. (2000) *Ένταξη και Εκπαίδευση των αλλοδαπών μαθητών στο Δημοτικό Σχολείο*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
16. Νικολάου, Γ. (2005) *Διαπολιτισμική Διδακτική*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
17. Ο.Ε.Δ.Β. (2006) *Νεοελληνική Γλώσσα Β' Γυμνασίου*, Βιβλίο Εκπαιδευτικού. Αθήνα.
18. Παλαιολόγου, Ν. & Οδ. Ευαγγέλου (2003) *Διαπολιτισμική Παιδαγωγική: Εκπαιδευτικές, Διδακτικές και Ψυχολογικές Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Ατραπός.
19. Παπαγιάννη, Α. & Γ. Ρέππα (2009) «Διαπολιτισμική προσέγγιση στη διδακτική (για αποτελεσματικότερη μάθηση αλλοδαπών και ντόπιων μαθητών) ως νέος προσανατολισμός: μια ρεαλιστική προσέγγιση στο πλαίσιο της σύγχρονης πραγματικότητας». Στο Π. Γεωργογιάννης (επιμ.), *Η διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας στην Ελλάδα και το εξωτερικό*. Πάτρα: Tyroscenter.
20. Σαραφίδου, Τ. & Σ. Ζερδελή (2008) «Η εκμάθηση της Ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας από μαθητές της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης». Στο *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου «2008, Ευρωπαϊκό Έτος Διαπολιτισμικού Διαλόγου: Συνομιλώντας με τις γλώσσες-πολιτισμούς»*. Θεσσαλονίκη, 12-14 Δεκεμβρίου, 736-749.

21. Σκούρτου, Ε. (2004) « Η Διγλωσσία στη σχολική τάξη: Παρεμβάσεις εκπαιδευτικών». *Πρακτικά 4^{ης} Επιστημονικής Ημερίδας Ελληνικής Γλώσσας με θέμα: Διγλωσσία και Εκπαίδευση*, Τ. Σαραφίδου (επιμ.). Ξάνθη: Εταιρεία Αξιοποίησης και Διαχείρισης Περιουσίας Δ.Π.Θ.
22. Χατζηδάκη, Α. (2005) «Η συμβολή της ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας στη διδασκαλία της γλώσσας σε μειονότητες: Ένα σχέδιο μαθήματος». Στο Σ. Μητακίδου (επιμ.), *Η διδασκαλία της Γλώσσας, Εκπαίδευση γλωσσικών μειονοτήτων*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο Α.Ε.
23. Χρυσανθίδης, Κ. (2000) *Βιωματική - Επικοινωνιακή διδασκαλία. Η εισαγωγή της μεθόδου project στο σχολείο*. Gutenberg.

Ηλεκτρονικές πηγές

1. Μιχάλης, Η. (2003) « Η διαπολιτισμική εκπαίδευση ως προϋπόθεση στο σύγχρονο σχολείο: Δράσεις και προοπτικές». *Virtual School, The Sciences of Education Online, τόμος 3, τεύχος 2*.
2. Φωτίου, Π. και Ε. Σουλιώτη. «Η μέθοδος project στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση». (Τελευταία πρόσβαση Δεκέμβριος 2009).